

ВЯЛІКАЯ АЙЧЫННАЯ ВАЙНА: НОВЫЯ ПОШУКІ І ЗНАХОДКІ

У. В. Здановіч

ЭТАПЫ СУЧАСНАГА ПЕРЫЯДУ ВЫВУЧЭННЯ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ ЧАСОЎ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ: АГУЛЬНАЕ І АДМЕТНАЕ

Вядомы беларускі даследчык А. М. Літвін вылучыў два асноўныя перыяды вывучэння гісторыі Беларусі часоў Вялікай Айчыннай вайны: *савецкі* (чэрвень 1941 – канец 1991 гг.) і *сучасны*, ці *постсавецкі* (канец 1991 г. – цяперашні час) [1, с. 9]. Нягледзячы на падтрымку дадзенай перыядызацыі пераважнай большасцю айчынных гісторыкаў, наспеў час унесці ў яе пэўныя карэктывы. У сувязі з тым, што адбылося вылучэнне, афармленне і развіццё ўласнай беларускай гістарыяграфіі, падаецца мэтазгодным назваць дадзены перыяд *беларускім* і выдзеліць у ім два этапы: *першы* – канец 1991 г. – канец 2004 г.; *другі* – канец 2004 г. і па сённяшні дзень.

Важнымі крытэрыямі перыядызацыі з’яўляюцца формы і метады арганізацыі навуковых даследаванняў. У *савецкі* перыяд асноўная роля ў арганізацыі навуковых даследаванняў па тэме Вялікай Айчыннай вайны належала Інстытуту гісторыі АН БССР і Інстытуту гісторыі партыі пры ЦК КПБ, у якіх былі створаны адпаведныя сектары і аддзелы. З прыпыненнем дзейнасці КПСС і КПБ спыніў сваё існаванне Інстытут гісторыі партыі пры ЦК КПБ, які пасля шматлікіх рэарганізацый у студзені 1996 г. быў пераўтвораны ў Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы. У яго структуру ўваходзяць аддзелы дакументазнаўства, архівазнаўства, археаграфіі, аўтаматызаваных архіўных тэхналогій, а таксама рэдакцыйна-выдавецкі аддзел, бібліятэка.

У пачатку 1990-х гг. адбылася рэарганізацыя шэрага аддзелаў Інстытута гісторыі НАН Беларусі, які працягваў заставацца значным навукова-даследчым цэнтрам гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Так, аддзел гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны быў пераўтвораны ў 1991 г. у аддзел ваеннай гісторыі Беларусі савецкага перыяду, а потым – у аддзел ваеннай гісторыі Беларусі і, нарэшце, – у аддзел ваеннай гісторыі і міждзяржаўных адносін (кіраўнік – А. М. Літвін).

Глыбокае і ўсебаковае вывучэнне гісторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны залежыць ад стану крыніцазнаўчай базы. У адпаведнасці з рашэннем ЦК КПБ ад 24.09.1990 г. у выніку аб’яднання партыйнага архіва Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ і партархіва Мінскага абкама КПБ была створана самастойная архіўная ўстанова – Цэнтральны партыйны архіў КПБ, – у якой налічвалася 935 169 архіўных спраў, у тым ліку дакументы па гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Са спыненнем дзейнасці КПБ Цэнтральны партыйны архіў КПБ быў перададзены ў падпарадкаванне

Галоўнаму архіўнаму ўпраўленню пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь. У 1995 г. фонды Цэнтральнага партыйнага архіва разам з фондамі Беларускага дзяржаўнага архіва (былы Цэнтральны дзяржаўны архіў Кастрычніцкай рэвалюцыі і сацыялістычнага будаўніцтва) утварылі спачатку Цэнтральны, а потым Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь [2]. Даследчыкі атрымалі магчымасць карыстацца фондамі раней закрытых дзяржаўных і ведамасных архіваў, у тым ліку Камітэта дзяржаўнай бяспекі, Міністэрства ўнутраных спраў і Міністэрства замежных спраў, пачалі выкарыстоўваць дакументы і матэрыялы архіваў замежных краін, у першую чаргу, Германіі і Польшчы.

На працягу 1990-х гадоў была праведзена значная работа па рассакрэчванні захаваных дакументаў. Законам Рэспублікі Беларусь «Аб Нацыянальным архіўным фондзе і архівах у Рэспубліцы Беларусь» ад 6 кастрычніка 1994 г. усе сакрэтныя дакументы да 1968 г. за рэдкім выключэннем былі рассакрэчаны, што актывізавала цікавасць да іх. У прыватнасці, даследчыкам сталі даступныя фонды нямецкіх акупацыйных улад і калабарацыянісцкіх органаў і арганізацый перыяду Вялікай Айчыннай вайны.

Пашырэнне рэпрэзентатыўнасці крыніцазнаўчай базы садзейнічала з'яўленню побач з традыцыйнымі тэмамі новых накірункаў даследаванняў, якія ў савецкія часы па розных прычынах, у першую чаргу ідэалагічных, заставаліся па-за сферай інтарэсаў даследчыкаў (праблема калабарацыянізму, дзейнасць на тэрыторыі Беларусі Арміі Краёвай і антысавецкага падполля, рэпрэсіі супраць каманднага складу Чырвонай арміі напярэдадні вайны, пралікі ў ходзе падрыхтоўкі да вайны, страты ў Чырвонай арміі і сярод мірнага насельніцтва пры правядзенні ваенных аперацый, трагічны лёс савецкіх салдат, якія апынуліся ў акружэнні і палоне, праца эвакуіраваных у сістэме ГУЛАГа, супрацьстаянне савецкай і нямецкай прапаганды, роля каталіцкай і праваслаўнай царквы, прымусовая праца грамадзян Беларусі, палітыка нацысцкага генацыду ў адносінах да яўрэйскага насельніцтва і інш.). У гістарыяграфіі знайшлі адлюстраванне не толькі пафас перамог, але і трагізм паражэнняў.

Эфектыўнасць навуковай дзейнасці ў значнай ступені залежала ад наяўнасці дактароў і кандыдатаў навук. На першым этапе пачалося станаўленне і развіццё нацыянальнай сістэмы атэстацыі кадраў вышэйшай навуковай кваліфікацыі, у аснову чаго былі пакладзены базавыя прынцыпы, на якіх грунтавалася савецкая сістэма атэстацыі навуковых і навукова-педагагічных спецыялістаў вышэйшай кваліфікацыі. Згодна з пастановамі Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь № 563 «Аб часовым парадку прысваення вучоных званняў у Рэспубліцы Беларусь» і № 564 «Аб стварэнні Вышэйшай атэстацыйнай камісіі пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь», прынятымі 18 верасня 1992 г., былі створаны атэстацыйная калегія для прысваення вучоных званняў прафесара і дацэнта і БелВАК для прысуджэння вучоных ступеняў доктара і кандыдата навук.

У выніку праведзенай дзяржавай працы па ўдасканаленні дадзенай сістэмы былі дасягнуты значныя поспехі ў падрыхтоўцы кадрў даследчыкаў, у першую чаргу, гісторыкаў вышэйшай кваліфікацыі – кандыдатаў і дактароў навук. Так, у 1991 – 2004 гг. было падрыхтавана 29 дысертацый (1 знята з абароны), у тым ліку 4 доктарскія і 25 кандыдацкіх. 2 доктарскія і 13 кандыдацкіх з 19 прысвечаны гісторыі акупацыйнага рэжыму, з якіх 2 доктарскія і 5 кандыдацкіх дысертацый асвятляюць праблемы калабарацыі. Прыведзеныя дадзеныя сведчаць аб тым, што прыярытэтнае значэнне набывае гісторыя акупацыйнага рэжыму, якая па ўзроўні распрацаванасці саступала партызанскаму руху. У поўнай меры гэта мае дачыненне і да праблем калабарацыі.

Характэрнай рысай этапу стала з’яўленне гістарыяграфічных і крыніцазнаўчых прац. Калі ў пачатку 1990-х гадоў дадзеная праблема была прадстаўлена ў асноўным невялікімі артыкуламі, то на працягу 1999–2003 гг. абаронены кандыдацкія дысертацыі С. У. Жумара, І. Э. Яленскай, С. А. Сіткевіча, А. Я. Паўлавай. У 1999 г. убачыла свет самая значная праца беларускіх гісторыкаў «Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны. Праблемы гістарыяграфіі і крыніцазнаўства. Зборнік артыкулаў», у якой акцэнтуюцца ўвага на найбольш значных пытаннях вывучэння гісторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны [1].

Да характэрных рыс новага перыяду неабходна таксама аднесці з’яўленне спецыялізаваных часопісаў: «Беларускі гістарычны часопіс», «Спадчына», «Беларуская думка», «Беларуская мінуўшчына» і іншых. Практычна ва ўсіх універсітэтах выдаюцца «Веснікі». Такія перыядычныя выданні, па-першае, даюць магчымасць даследчыкам апублікаваць свае працы, па-другое, знаёмяць шырокае кола грамадскасці з навішымі дасягненнямі навукоўцаў у вывучэнні праблем Вялікай Айчыннай вайны на тэрыторыі Беларусі.

Для савецкай гістарыяграфіі былі характэрны цэласць і адзінства поглядаў. Усе найбольш маштабныя ацэнкі Вялікай Айчыннай вайны падпарадкоўваліся ідэалагічным і палітычным уплывам. Ва ўгоду ім нярэдка ігнараваліся дакументы і факты. Магчымасць адкрыта выказаць сваё меркаванне садзейнічала з’яўленню крытычных публікацый. На першым этапе прадметам крытыкі, пераважна ў публіцыстыцы, газетных і часопісных артыкулах, стала праблема партызанскага руху. Неабходна адзначыць, што крытыка, якая галоўным чынам канцэнтравалася вакол такіх пытанняў, як характар партызанскага руху і роля Камуністычнай партыі ў яго станаўленні і развіцці, мела два асноўныя накірункі: негатыўна-крытычны і пазітыўна-крытычны.

Другі этап мэтазгодна пачынаецца з канца 2004 г. Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь № 560 17.11.2004 г. было зацверджана новае «Палажэнне аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў», згодна з якім узрастаюць патрабаванні, прад’яўляемыя да кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый. У першую чаргу гэта датычыцца

апублікаванасці вынікаў даследаванняў. Так, саіскальніку ступені кандыдата навук неабходна мець тры артыкулы ў навуковых выданнях, зацверджаных ВАК Беларусі для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў, а саіскальніку доктарскай ступені – 15, у тым ліку адзін у аналагічных замежных выданнях, і асабіста напісаную манаграфію. Акрамя гэтага саіскальнікі вучоных ступеняў павінны мець публікацыі ў разнастайных зборніках, матэрыялах канферэнцый. Такі падыход, на наш погляд, прадоўжыў тэрмін падрыхтоўкі дысертацый, асабліва доктарскіх.

У 2005–2017 гг. было абаронена 25 дысертацый, у тым ліку 3 доктарскія і 22 кандыдацкія (2 кандыдацкія не зацверджаны ВАК, 2 доктарскія і 2 кандыдацкія перабаронены). З 25 абароненых дысертацый 23, у тым ліку 2 доктарскія, падрыхтаваны па спецыяльнасці «Айчынная гісторыя», 2, адна з якіх доктарская, – па спецыяльнасці «Гістарыяграфія, крыніцазнаўства і метады гістарычнага даследавання».

Як бачна, прысутнічае, хоць і нязначнае, скарачэнне колькасці абароненых кандыдацкіх дысертацый. Адначасова ўзрастае колькасць адхіленых ВАК дысертацый. Значна больш істотныя змены назіраюцца ў тэматыцы падрыхтаваных дысертацыйных даследаванняў. Праблема калабарацыі перастае быць прыярытэтным напрамкам даследаванняў беларускіх гісторыкаў. Адзіным дысертацыйным даследаваннем, непасрэдна прысвечаным калабарацыі, з’яўляецца абароненая ў 2005 г. дысертацыя А. В. Бяляева. Аднак поўнаасцю тэма не застаецца па-за ўвагай даследчыкаў. Некаторыя яе аспекты раскрываюцца ў асобных главах і параграфам падрыхтаваных дысертацый.

13 снежня 2005 г. праведзена рэарганізацыя структуры Інстытута гісторыі НАН Беларусі, у якім былі створаны 3 цэнтры, падзеленыя на аддзелы. Аддзел ваеннай гісторыі, які стаў называцца аддзелам ваеннай гісторыі і міждзяржаўных адносін, кіраўніком якога па-ранейшаму з’яўляўся А. М. Літвін, быў уключаны ў склад Цэнтра індустрыяльнага грамадства (кіраўнік М. У. Смяховіч). У выніку наступнай рэарганізацыі, праведзенай у пачатку 2016 г., аддзел ваеннай гісторыі атрымаў ранейшую назву і стаў складовай часткай Цэнтра новай і навішай гісторыі Беларусі.

У азначаны перыяд актывізавалася работа па даследаванні праблем ваеннай гісторыі на кафедрах грамадскіх навук ВНУ рэспублікі. Значную працу ў гэтым накірунку вялі кафедры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя М. Танка, Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта, Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы, Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна. Калі ў 1970–1980-я гг. спецкурсы і спецсемінары па гісторыі Вялікай Айчыннай вайны праводзіліся ў асобных ВНУ, у прыватнасці, у МДП імя А. М. Горкага і ГрДУ імя Я. Купалы, то ў 2004 г. згодна з загадам міністра адукацыі Рэспублікі Беларусь № 708 ад 27.05.2004 г. «Аб выкладанні ва ўстановах адукацыі курса “Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксце Другой сусветнай вайны)”» не толькі ва ўсіх вышэйшых

навучальных установах, але і ва ўсіх сярэдніх і сярэдне-спецыяльных установах Рэспублікі Беларусь быў уведзены спецкурс ці факультатыў «Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксце Другой Сусветнай вайны)». Гэты спецкурс меў добрае метадычнае забеспячэнне: у тым жа 2004 г. была распрацавана яго праграма і выдадзены адпаведны падручнік.

На працягу 2005–2017 гг. былі дасягнуты значныя поспехі ў пашырэнні крыніцазнаўчай базы. У навуковы ўжытак была ўведзена значная колькасць разнастайных дакументаў, што з’яўляецца несумненнай заслугой айчынных даследчыкаў. Складальнікамі зборнікаў была праведзена значная праца па зборы і падрыхтоўцы да друку разнастайных крыніц, выяўленых у асноўным у замежных архівах, у першую чаргу нямецкіх. Гэтыя выданні прысвечаны пераважна баявым дзеянням на тэрыторыі Беларусі летам 1941 г. Іх умоўна можна падзяліць на дзве групы. Да першай групы адносяцца зборнікі дакументаў. У 2016 г. сумеснымі намаганнямі беларускіх гісторыкаў і дактаранта Лейпцыгскага ўніверсітэта К. Ганцара (кіраўнік аўтарскага калектыву) падрыхтаваны зборнік «Брест. Лето 1941 года. Документы. Материалы. Фотографии» [3].

У другую групу дакументальных крыніц уваходзяць дакументы і матэрыялы, уключаныя ў склад манаграфічных выданняў. Напярэдадні 70-годдзя Вялікай Перамогі ўбачыла свет манаграфія С. Я. Новікава «Беларусь улетку 1941 года: новыя падыходы ў даследаванні баявых дзеянняў» [2]. У другім раздзеле кнігі змешчаны 57 новых перакладзеных з нямецкай мовы дакументаў. У другім выданні манаграфіі С. Новікава колькасць уведзеных у навуковы ўжытак нямецкіх дакументаў вырасла да 81 [4].

Яскравым прыкладам супрацоўніцтва з краінамі далёкага і блізкага замежжа стала сумеснае выданне беларускіх, расійскіх і ўкраінскіх навукоўцаў двухтомніка «1941 год: Страна в огне» – першае з часоў распаду Савецкага Саюза глабальнае міжнароднае даследаванне, у якім адлюстравана новая, больш глыбокая і аб’ектыўная ацэнка ўкладу трох краін у зрыў першапачатковых задум германскага «бліцкрыгу» [5].

Характэрнай асаблівасцю другога этапу стала з’яўленне калектыўных выданняў, у тым ліку і сумесна з замежнымі спецыялістамі. У 2005 г. калектывам беларускіх гісторыкаў была падрыхтавана кніга «Беларусь в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945 гг.», якую можна лічыць самым значным на дадзены момант выданнем айчынных даследчыкаў [6].

У азначаны перыяд айчыннымі гісторыкамі былі падрыхтаваны грунтоўныя працы «Беларусь. 1941–1945: Подвиг. Трагедия. Память», «Рижский мир в судьбе белорусского народа. 1921–1953 гг.», якія цалкам ці часткова прысвечаны гісторыі Беларусі часоў Вялікай Айчыннай вайны, «Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст.» [7; 8; 9].

Агульным для двух этапаў з’яўляецца пастаноўка новых праблем і пытанняў у вывучэнні Вялікай Айчыннай вайны, якія раней не ставіліся гісторыкамі, а таксама новыя метады і падыходы да вывучэння. Разам з тым даследаванне некаторых з іх паднялося на новы ўзровень. Так, на першым этапе толькі фрагментарнае вывучэнне атрымалі асобныя аспекты вострай

праблемы савецкіх ваеннапалонных. Шматлікія праблемы ўтрымання савецкіх ваеннапалонных у нацысцкіх лагерах на акупаванай тэрыторыі Беларусі сталі прадметам дысертацыйнага даследавання Е. М. Дакуновой «Советские военнопленные на оккупированной территории Беларуси: условия содержания, сопротивление (1941–1944 гг.)» [10].

Новым накірункам даследаванняў у азначаны перыяд стала фінансавая палітыка германскіх акупацыйных улад на акупаванай тэрыторыі Беларусі. Асноўныя аспекты і вызначэнне асаблівасцяў гістарычных наступстваў яе правядзення раскрыты ў дысертацыйнай рабоце І. Я. Кураковай [11].

На новы ўзровень паднялося вывучэнне прымусовай працы грамадзян Беларусі. У савецкай гістарыяграфіі дадзеная праблема разглядалася ў кантэксце акупацыйнай эканамічнай палітыкі германскіх улад. Пры гэтым практычна не даследавалася гісторыя новай сацыяльнай групы – остарбайтараў. У 1990-я гг. былі выдадзены зборнік дакументаў і матэрыялаў «Белорусские оstarбайтеры. Угон населения Беларуси на принудительные работы в Германию (1941–1944)» і зборнік «Oстарбайтеры. Принудительный труд белорусского населения в Австрии», якія даюць уяўленне пра становішча вывезеных грамадзян Беларусі, а таксама раскрываюць палітыку савецкай улады ў дачыненні да рэпатрыянтаў [12; 13]. Аднак на дысертацыйнам узроўні праблема остарбайтараў не вывучалася, як, дарэчы, і гісторыя працоўнай паўсядзённасці насельніцтва акупіраваных тэрыторый.

У наступнае дзесяцігоддзе сітуацыя кардынальна памянялася. Палітыка прымусовай працы, якая ажыццяўлялася германскімі акупацыйнымі ўладамі на тэрыторыі Беларусі, атрымала грунтоўнае асвятленне ў вышэй згаданай кандыдацкай дысертацыі Я. А. Грэбеня і калектыўнай манаграфіі «Вяртанне ў рабства: прымусовая праца насельніцтва Беларусі 1941–1945 гг.» [14; 15].

На другім этапе з’явіліся першыя гістарыяграфічная манаграфіі і доктарская дысертацыя, падрыхтаваныя аўтарам дадзенага артыкула, у якіх упершыню ў беларускай гістарыяграфіі ў гістарыяграфічным плане прааналізаваны разнастайныя крыніцы і паказаны ўклад айчынных гісторыкаў у вывучэнне праблемы гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Працы дазваляюць выявіць заканамернасці і асаблівасці фарміравання і развіцця навукова-даследчых прац па тэме пачынаючы з 1941 г., вызначыць канцэптэуальныя падыходы, ступень вывучанасці праблемы, ахарактарызаваць асноўныя перыяды і этапы развіцця гістарыяграфіі па ваеннай гісторыі рэспублікі азначанага перыяду [16; 17; 18].

Разам з крытычным пераасэнсаваннем стану гістарычнай навукі, выпрацоўкай новых падыходаў, пунктаў гледжання, удасканаленнем метадаў гістарычнага даследавання, выдзяленнем новых актуальных накірункаў даследавання на другім этапе павялічылася і колькасць прац, і колькасць накірункаў, па якіх ажыццяўлялася крытыка гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны (адмова ад тэрміна «Вялікая Айчынная вайна», тэзісы аб тоеснасці гітлерызму і большавізму, аб роўнай адказнасці Германіі і Савецкага Саюза за развязванне Другой сусветнай вайны, аб чужароднасці партызанскай вайны для беларусаў і інш.).

ЛІТАРАТУРА

1. Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны: Праблемы гістарыяграфіі і крыніцазнаўства : зб. арт. / пад рэд. В. І. Марціновіча. – Мінск : Беларус. навука, 1999. – 253 с.
2. *Новікаў, С. Я.* Беларусь улетку 1941 года: новыя падыходы ў даследаванні баявых дзеянняў / С.Я. Новікаў. – Мінск : МДЛУ, 2014. – 300 с.
3. Брест : Лето 1941 г. Документы. Материалы. Фотографии / авт.-сост. К. Ганцер (рук. группы) [и др.]. – Смоленск : Инбелкульт, 2016. – 723 с.
4. *Новікаў, С. Я.* Беларусь улетку 1941 года: новыя падыходы ў даследаванні баявых дзеянняў / С. Я. Новікаў. – 2-е выд., выпр. і дап. – Смаленск : Універсум, 2015. – 436 с.
5. 1941 год: Страна в огне: в 2 кн. / Ин-т всеобщ. истории РАН; редкол.: А. А. Коваленя, В. А. Смолий, А. О. Чубарьян. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2011. – Кн. 1: Очерки; Кн. 2: Документы и материалы. — 720 с.
6. Беларусь в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945 гг. / А. А. Коваленя (рук. авт. коллектива), А. М. Литвин, В. И. Кузьменко [и др.]. – Минск : Белта, 2005. – 544 с.
7. Беларусь. 1941–1945: Подвиг. Трагедия. Память : в 2 кн. / Ин-т истории НАН Беларуси; редкол.: А. А. Коваленя (пред.) [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2010. – Кн. 2. – 358 с.
8. Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў к. XVIII – пач. XXI стст.: у 2 кн. / М. У. Смяховіч [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя [і інш.]; Ін-т гісторыі НАН Беларусі. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – Кн. 2. – 654 с.
9. Рижский мир в судьбе белорусского народа. 1921–1953 гг. : в 2 кн. / Ин-т истории НАН Беларуси; редкол.: А.А. Коваленя [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2014. – Кн. 2. – 335 с.
10. *Докунова, Е. Н.* Советские военнопленные на оккупированной территории Беларуси: условия содержания, сопротивление (1941–1944 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Е. Н. Докунова ; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2012. – 25 с.
11. *Куракова, І. Я.* Фінансавая палітыка германскіх акупацыйных улад на тэрыторыі Беларусі (1941–1944 гг.) : аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук : 07.00.02 / І.Я. Куракова; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2015. – 21с.
12. Белорусские оstarбайтеры. Угон населения Беларуси на принудительные работы в Германию (1941–1944) : док. и материалы : в 2 кн. / сост.: Г. Д. Кнатько, В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 1996. – Кн. 1: 1941–1942. – 304с.; 1997. – Кн. 2: 1943–1944. – 472 с.
13. Белорусские оstarбайтеры. Репатриация (1945–1951) : док. и материалы / сост.: Г. Д. Кнатько, В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 1998.
14. *Гребень, Е. А.* Привлечение нацистской Германией граждан Беларуси на принудительные работы (1941–1944 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Е. А. Гребень ; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2005. – 16 с.
15. *Літвін, А. М.* Вяртанне ў рабства: прымусовая праца насельніцтва Беларусі 1941–1945 гг. / А. М. Літвін, Я. А. Грэбень, С. Я. Новікаў ; агул. рэд. А. М. Літвіна ; пер. В. А. Лойка, С. П. Паўлавіцкі. – Мінск : Тэсей, 2010. – 584 с.

16. *Здановіч, У. В.* Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны (1941–1944 гг.) у адлюстраванні айчыннай гістарыяграфіі / У. В. Здановіч ; навук. рэд. А. А. Каваленя ; Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст : БрДУ, 2008. – 257 с.

17. *Здановіч, У. В.* Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны. Агляд крыніц і айчыннай гістарыяграфіі / У. В. Здановіч ; навук. рэд. А. А. Каваленя ; Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст : БрДУ, 2012. – 283 с.

18. *Здановіч, У. В.* Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны (1941–1945 гг.) у адлюстраванні айчыннай гістарыяграфіі: аўтарэф. дыс. ... д-ра гіст. навук : 07.00.09 / У. В. Здановіч; Ін-т гісторыі НАН Беларусі. – Мінск, 2004. – 49 с.

Э. Г. Иоффе

УЧАСТИЕ БЕЛОРУССКИХ ЕВРЕЕВ В СТАЛИНГРАДСКОЙ БИТВЕ

Победа Красной армии в Сталинградской битве, являвшейся оборонительной с 17 июля 1942 г. по 18 ноября 1942 г. и наступательной с 19 ноября 1942 г. по 2 февраля 1943 г., означала коренной перелом в Великой Отечественной и Второй мировой войне. Она стала результатом совместных усилий воинов многонациональной Красной армии – русских, украинцев, белорусов и представителей других национальностей, в том числе советских евреев. Это начальник штаба Юго-Западного фронта в октябре–декабре 1942 г. уроженец г. Николаева генерал-майор Григорий Давидович Стельмах (1900–1942); первый командующий легендарной 62-й армией в июле–августе 1942 г. уроженец Киева генерал-майор Владимир Яковлевич Колпакчи; командующий 2-й гвардейской армией уроженец Одессы генерал-лейтенант Родион Яковлевич Малиновский, его заместитель (а до этого исполняющий обязанности командующего этой армией) уроженец Воронежа генерал-майор Яков Григорьевич Крейзер.

С октября 1942 г. заместителем командующего 15-й воздушной армией, а с ноября 1942 г. заместителем командующего 17-й воздушной армией Юго-Западного и Воронежского фронтов был уроженец г. Тараша Киевской губернии генерал-майор авиации Авраам Ефимович Златоцветов. Он принял активное участие в Сталинградской и Курской битвах и битве за Днепр.

Советский военачальник генерал-майор артиллерии Яков Исаакович Брод, родившийся в 1900 г. в г. Каменец-Подольский, в начале Сталинградской битвы был начальником артиллерии 64-й армии Сталинградского фронта. 26 июля 1942 г. он погиб в бою в станице Нижне-Чирской Сталинградской области.

В пленении Паулюса и начальника штаба 6-й немецкой армии генерала Шмидта принял участие заместитель командира 38-й мотострелковой бригады подполковник Л. А. Винокур.

Активное участие в Сталинградской битве принял уроженец Харькова полковник, а с 1943 г. генерал-майор артиллерии Ефим Александрович Райнин, который с апреля 1942 г. был командующим Сталинградского корпусного района ПВО.